

EDO VANIE AUTENTICKÝCH PROTOKOLOV HODNOVERNÝCH MIEST

BALÁZS CSIBA

Katedra archivnictva a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
v Bratislave; balazs.csiba@uniba.sk

ABSTRACT

The Edition of Authentic Protocols of the So-Called Places of Authentication

The term authentic protocol (*prothocollum authenticum*) refers to official books of the so-called places of authentication (*loca credibilia*) in the Hungarian Kingdom, in which were the issued charters variously registered. Although these protocols contain plenty of valuable and in most cases in other form not survived historical sources, hitherto they were not utilized adequately in research. The probable reason for it is that only few have their modern source publication. Therefore the paper provides methodological suggestions and directions for editing and publishing sources of this kind.

Keywords: places of authentication; authentic protocols; source publications; charters; Hungarian Kingdom

Slovenská či maďarská historiografia sa nemôže pochváliť tým, že by mala veľa skúseností v edovaní autentických protokolov hodnoverných miest. Táto skutočnosť prekvapuje predovšetkým z toho hľadiska, že spomínané pramene predstavujú nadmieru bohatý a cenný historický zdroj (z pohľadu stredovekára predovšetkým) k neskorostredovekým dejinám Uhorska. Keď sa autor tejto štúdie rozhodol pripraviť edície najstarších autentických protokolov Bratislavskej kapituly, ocitol sa v nalahkej situácii, totiž doteraz nejestvuje odborná literatúra, ktorá by približovala problematiku z metodologického hľadiska. V predloženej štúdii sa usilujem čiastočne odstrániť tento nedostatok.

Prácu som členil na dve kapitoly. V prvej stručne predstavujem činnosť hodnoverných miest v Uhorsku a uvádzam základné informácie o predmetných protokoloch. V druhej kapitole sumarizujem svoje skúsenosti v edovaní týchto prameňov a ponúkam metodologické usmernenia, odporúčania a riešenia. Robím to v nádeji, že jednak tie napomáhajú ostatným archivárom alebo historikom v tejto edičnej činnosti, jednak dúfam, že sa tým zvýši záujem o publikovanie týchto – podľa môjho názoru – doposiaľ nedocenených a v bádani neprimerane zužitkovaných prameňov.

Hodnoverné miesta a autentické protokoly

Hodnoverné miesta (*loca credibilia*) predstavujú v dejinách uhorské špecifikum. Formulovali sa od 13. storočia pri niektorých kapitulách a konventoch a boli to inštitúcie,

ktoré zlistiňovali rôzne súkromnoprávne akty. Okrem toho využívali ich aj tzv. riadni sudcovia kráľovstva (*iudices ordinarii regni*) pri súdnych úkonoch. Svoje dokumenty spečatili autentickou pečatou (*sigillum authenticum*), ktorá im zabezpečovala právnu silu. Hodnoverné miesta teda môžeme považovať za verejnoprávne ustanovizne, ktorých písomné svedectvá akceptovali s dôverou. Táto skutočnosť sa odzrkadľuje aj v ich označení. Vrchol ich pôsobnosti sa viaže so stredovekom. V novoveku sa ich význam znižoval najmä kvôli rozmachu písomnej agendy stolíc a mestských úradov. Tieto inštitúcie boli s konečnou platnosťou zrušené v roku 1874, keď ich činnosť definitívne nahradili verejní notári.¹

Písomnú agendu hodnoverného miesta viedol jeho notár (*notarius*), pričom mu spravidla pomáhali aj jeho zástupcovia (*subnotarius*) a pomocní pisári (niektorí členovia kapituly alebo konventu). Zjednodušene povedané vyhotovoval tri kategórie listín: výpovedné/vyhlasovacie (*fassionales*), relačné (*relatoria*) a (doslovné) odpisy (*transumptum*) iných dokumentov. Označenie tej prvej skupiny je odvodené od slovesa *fateor*, keďže tieto písomnosti zachytávajú výpovede (*fassiones*) osôb, ktoré vyhľadali príslušné hodnoverné miesto s cieľom ich zlistiňovania.² Šlo prevažne o záležitosti majetkovoprávneho charakteru, a taktiež o kvitancie, protesty, obligácie, odvolania predchádzajúcich výpovedí a podobné (spravidla súkromnoprávne) akty. Vyhotovovali ich buď v privilegiálnej podobe s privesenou pečatou, alebo patentne s pritlačenou pečatou. Na rozdiel od listín tohto typu, relačné listiny mali takmer zakaždým³ uzatvorenú formu a tým pádom aj uzatváraciu pečať. Boli odpoveďami (reláciami) na mandáty, ktoré králi a riadni sudcovia kráľovstva adresovali hodnoverným miestam, keďže tie museli zabezpečovať hodnoverné svedectvá (*testimonium*) pri nariadených právnych aktoch (štatuovaniach do vlastníctva majetkov, metáciach, predvolaniach na súd, vyšetrovaniach sťažností, rôznych upomenutiach atď.). Vysielali teda niekoho zo svojho stredy spolu s kráľovským (palatínskym, arcibiskupským, vojvodským atď.) poverencom (vykonávateľom prikázaného úkonu) a tí následne spolu poreferovali o danej záležitosti pred hodnoverným miestom, ktoré potom vyhotovilo relačnú listinu. V prípade tranzumptov mali notári relatívne ľahkú úlohu: museli len doslovne prepísať texty dokumentov, ktoré im ukázali žiadatelia odpisov. Tie sa tiež považovali za hodnoverné a boli akceptované na súdoch.

Kvôli evidencii vyhotovených listín, ale predovšetkým preto, aby vedeli neskôr vystaviť odpisy o stratených alebo o poškodených listinách (prípadne na žiadosť tých, ktorí napríklad kvôli nejakému nebezpečenstvu nechceli nosiť so sebou originály), hodnoverné miesta sprvu vyhotovovali dokumenty vo viacerých exemplároch, pričom jeden z nich (tzv. *par* alebo *paria*) uložili v ich úschovni (*conservatorium*). Robili to tak, že (zväčša) na pergamen napísali ten istý text dvakrát (v prípade potreby viackrát) a medzi texty

¹ O dejinách a fungovaní hodnoverných miest (či už jednotlivo, alebo vo všeobecnosti) je k dispozícii bohatá odborná literatúra. Kvôli obmedzenému rozsahu tu uvádzam len najrelevantnejšiu prehľadovú prácu: Ferenc ECKHART, *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungars im Mittelalter*, Budapest 2012, 352 s.

² Niekedy hodnoverné miesto vysielalo svojich (spravidla dvoch) ľudí k osobám, ktoré sa z nejakého dôvodu (kvôli chorobe, v prípade nebezpečenstva ap.) nemohli dostať pred neho. Štruktúra takýmto spôsobom zaznamenaných výpovedí sa podobá na formuláciu relačných listín, ale vskutku nie sú totožné a treba ich považovať za vyhlasovacie listiny.

³ Výnimku v tomto smere tvorili len svedectvá o úspešných štatuovaniach do vlastníctva majetkov, ktoré zvykli vyhotovovať v patentnej podobe. Reláciu bolo potrebné poselať sudcom len v prípade protirečenia.

nakreslili vždy inak mierne ozdobené písmená (najčastejšie ABC), cez ktoré prestrihli písaciu látku na dve časti a potom obe spečatili. Spomínané písmená sa nazývali chirograf (*chirographum*, *cyrographum*) a slúžili ako overovací prostriedok danej listiny, na ktorý zvykli poukazovať aj v jej koroborácii (*alphabetico per medium intercisas*). Ak niekto pri-niesol hodnovernému miestu listinu a žiadal vyhotovenie jej odpisu, príslušná kancelária najprv vyhládala jej pár a porovnali chirograf. Ak písmená nepasovali, bolo jasné, že ide o falzum.

Vyššie uvedený spôsob („archivovaný“ exemplár a chirograf) evidovania a overovania listín väčšina hodnoverných miest praktizovala do 15. storočia. Prevažne v rovnakom období začali používať kvalitatívne vyššiu úroveň predstavujúcu evidenčnú pomôcku: autentické protokoly (*prothocollum authenticum*, dobovo aj *registrum*), čiže úradné knihy (mnohokrát s rozsahom viac ako 1000 strán), do ktorých zaznamenávali texty vyhotove-ných listín. Viedli ich notári príslušných hodnoverných miest a to, aké typy listín a akým spôsobom (celým/skráteným textom alebo vo forme regestov) ich zapisovali, záviselo práve od nich. Z tohto dôvodu sú tieto úradné knihy rozdielne až do takej miery, že aj keď v nich neupozornili na prípadnú zmenu vo funkcii notára, výmenu v personálnom obsa-dení si všimneme hneď pri prvom pohľade na daný protokol na základe odlišného spôso-bu registrovania záznamov. Inak povedané: čo sa týka vedenia autentických protokolov, nejestvoval jednotný a dôsledne rešpektovaný úzus ani pri jednom hodnovernom mieste.

Autentické protokoly mali nepochybne viacero výhod v porovnaní s predošlým spôso-bom evidovania/archivovania vyhotovených listín. Jednak akiste zaberali menej priestoru v archíve hodnoverných miest ako vo viacerých kapsách alebo ladulách uložené páry dokumentov, jednak – keďže protokoly mali spravidla pevný obal – ich fólie boli lepšie chránené proti prípadným poškodeniam. Zároveň umožňovali v prípade potreby ľahšie spätné vyhľadávanie listín. Výhody protokolov si zrejme uvedomovali nielen samotné hodnoverné miesta, ale aj súdobí ľudia. Predovšetkým v novoveku sa stávalo, že žiadatelia o tranzumpty zároveň požadovali aj tzv. zaprotokolovanie (*prothocollatio*) predstavených dokumentov, a to akiste z toho dôvodu, aby sa tým zväčšila šanca ich zachovania. Z tohto dôvodu nachádzame v protokoloch pomerne veľa textov takých písomností aj od iných vydavateľov, ktoré sa už stratili alebo zničili.⁴ Dokonca môžeme v nich objaviť aj zoznamy listín istých (najmä rodových) archívov (čiže akési súdobé archívne inventáre), ktoré by si tiež zaslúžili pozornosť bádateľov.⁵

Z priestorových dôvodov na tomto mieste neuvádzam, odkedy viedli jednotlivé hod-noverné miesta autentické protokoly, koľko sa ich zachovalo, aké typy listín do nich za-pisovali a podobné údaje, to by si totiž vyžadovalo minimálne rozsah jednej monografie. Treba však spomenúť, v prípade ktorých (predovšetkým stredovekých) protokolov sú k dispozícii edície. Zsigmond Jakó publikoval v dvoch zväzkoch protokoly Koložmono-štorského (Cluj-Mănăştur) konventu do roku 1556⁶ a Zsolt Bogdászki spolu s Emőke

⁴ Najmä z hľadiska uhorských stredovekých dejín by mohlo mať vytvorenie zoznamu zaprotokolo-vaných listín veľký prínos. Sám som prelistoval zatiaľ len všetky novoveké protokoly Bratislavskej kapituly a našiel som približne 200 v inej podobe nezachovaných neznámych textov.

⁵ Príklad na to pozri Tibor NEUMANN, *Két levéltárjegyzék 1588-ból (Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokban)*, Lymbus 17, 2020, s. 9 – 45.

⁶ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I – II (1289 – 1556)*, ed. Zsigmond Jakó, Budapest 1990, 1075 a 1081 s.

Gálfi pripravil edíciu protokolov Sedmohradskej kapituly do roku 1599.⁷ O pokračovanie tohto diela⁸ sa postarala posledne menovaná autorka, ktorá edovala aj zlomok protokolu (1504 – 1518) Orodskkej kapituly.⁹ Editori týchto zväzkov publikovali pramene vo forme maďarských registrov. Doteraz jedinú edíciu s celými textami listín pripravil autor tejto štúdie, ktorý edoval druhý najstarší (1504 – 1513) protokol Bratislavskej kapituly.¹⁰ V súčasnosti prebieha finalizovanie edície (iba v zlomku zachovaného) najstaršieho (1499 – 1500) a vo fáze pripravovania sú aj edície protokolov č. 5 (1514 – 1538) a 6 (1539 – 1546)¹¹ spomínaného hodnoverného miesta.

Metodológia edovania autentických protokolov

I keď v názve kapitoly figuruje slovo metodológia, treba považovať v nasledujúcich odsekoch uvedené skutočnosti skôr za odporúčania a rady, cieľom ktorých je napomáhanie k základnému rozhľadu v edičnej činnosti autentických protokolov. Jednak kvôli rozsahu tejto štúdie, jednak z dôvodu, že ja sám som si ešte dôkladne nepreštudoval každý zachovaný protokol (čiže možno mi nie sú známe všetky podstatné záležitosti), preto sa obmedzujem len na najdôležitejšie aspekty.

Prvým krokom by malo byť prelistovanie daného protokolu s cieľom vytvorenia zoznamu v ňom zaznamenaných listín, pričom treba určiť aj ich datovanie. Na základe takéhoto súpisu uvidíme, z akých rokov pochádzajú protokolárne záznamy. Pravda, vo väčšine prípadov archivári hodnoverných miest alebo neskôr zamestnanci tých archívov, v ktorých sú/boli príslušné protokoly uložené, uvádzali časové rozpätia na obaloch protokolov alebo na inom mieste, nemusí to však vždy korešpondovať so skutočnosťou.¹² Následne treba skontrolovať, či došlo k narušeniu pôvodného poradia fólií alebo chýbajú nejaké, zároveň zistiť, či sa v protokole nachádzajú aj také fólie, ktoré doň priviazali dodatočne. Ak sa narušilo poradie strán, musíme ich spárovať. Najefektívnejšie to môžeme urobiť tak, že ich zoradíme chronologicky (keďže v takom poradí by sme ich mali edovať) v osobitnom zozname (respektíve v tabuľke). Chýbajúce strany dokážeme nahradiť jedine v tom prípade, ak sa zachoval buď čistopis, alebo neskorší odpis (prípadne kópia) predmetných listín. Žiaľ, vo väčšine prípadov tie nie sú k dispozícii, takže nedostatok možno odstrániť len čiastočne. Našťastie podstatná časť protokolov sa zachovala v dobrom a takmer nepoškodenom stave.¹³

Spomínaný prvý krok (čiže vytvorenie zoznamu záznamov a ich usporiadanie) predstavuje najľahšiu úlohu v tejto edičnej činnosti, i keď aj ten zaberá hodne veľa času. Potom by mala nasledovať dôkladná analýza zapisovania záznamov. Spôsob uvádzania datovaní

⁷ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222 – 1599*, edd. Zsolt Bogdánzski – Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 609 s.

⁸ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600 – 1613*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 236 s.

⁹ *Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504 – 1518)*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2011, 89 s.

¹⁰ *Autentický protokol Bratislavskej kapituly II (1504 – 1513)* (ďalej APBK II), ed. Balázs Csiba, Bratislava 2021, 541 s.

¹¹ Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula, Autentický protokol č. 5 a 6.

¹² Napr. na obale do jedného zväzku zviazaných najstarších protokolov (I – II) Bratislavskej kapituly figurujú aj roky 1501, 1502 a 1503, avšak záznamy z týchto rokov vskutku chýbajú.

¹³ Treba však dodať, že niektoré sa zachovali len torzovito, napr. vyššie spomínaný protokol Orodskkej kapituly.

si vlastne všímame už počas vytvárania zoznamu. Datovanie spravidla uvádzali tradične, teda na konci záznamu s tým, že rok častokrát nevypisovali slovami, ale číslovkami. Dokonca istí notári rok neuvádzali pri každom zázname,¹⁴ čo môže spôsobovať značné problémy, ak sa narušilo poradie strán.¹⁵ Ďalší frekventovaný spôsob skracovania datovania predstavuje to, že v prípade listín, ktoré vyhotovili v ten istý deň, dátum uviedli len pri prvom zázname a pri ostatných naňho poukazovali slovami *eodem die*. V istých protokoloch datovania nefigurujú na ich tradičnom mieste (t. j. na konci listiny), ale hneď na začiatku záznamov, avšak tento spôsob zväčša používali kombinovane s tým tradičným.

Následne by sme sa mali zamerať na analýzu formálnej stránky záznamov. Vo väčšine protokolov záznamy začínajú názvom (alebo nadpisom), ktorý je vskutku označením predmetu (respektíve typu) príslušného dokumentu. Spravidla ho napísali samotní vyhotovitelia záznamov, ale nemožno to považovať za štandardnú prax, totiž ho neuvádzal každý notár. Tieto názvy v mnohých prípadoch doplnil dodatočne až neskorší notár.¹⁶ Častou súčasťou protokolárnych záznamov sú aj rôzne kancelárske poznámky, ktoré sa nachádzajú spravidla na konci záznamu alebo vedľa neho na okraji. Ide o rôzne údaje: najčastejšie poznámka o zaplatení poplatku za vyhotovenie listiny (*solvit/solverunt*), o počte vydaných čistopisov (*fiant bine*); o skutočnosti, že záznam vpísali do protokolu na základe relácie niektorého člena príslušného hodnoverného miesta (*ad relacionem*) a podobne. Dokonca mnohokrát tieto kancelárske poznámky, ba neraz dodatky poskytujú údaje navyše aj k obsahu daného záznamu.¹⁷ Ďalším formálnym aspektom záznamov niektorých hodnoverných miest bolo to, že notár po vyhotovení čistopisu dotýčny protokolárny zápis jemne preškrtnal (spravidla do tvaru X). Avšak nie natolko, že by doboví alebo neskorší členovia daného hodnoverného miesta – a v neposlednom rade aj samotní moderní bádatelia – nevedeli daný záznam využívať, to by totiž podkopávalo zmysel vedenia týchto úradných kníh. Tieto preškrtnutia musíme odlišovať od prečiarknutí hrubšími a výraznejšími ťahmi, ktoré signalizujú úplne zavrhnuté pasáže, čiže také, ktoré sa nestali súčasťou textu čistopisu. Ak prečiarkli celý záznam, v takom prípade buď jeho text nanovo sformulovali, alebo vôbec nevyhotovili listinu. Okrem uvedených skutočností v protokolárnych záznamoch nachádzame aj podčiarknutia – prevažne z hľadiska obsahu – dôležitých slov (mien, názvov atď.) a pasáží, ale tie sú zvyčajne zásahmi neskorších notárov alebo archivárov. Samozrejme, oni tiež doplňovali rôzne poznámky a väčšinou aj číslovanie fólií/strán.

V rozbere formálnych črt by sme sa mali sústreďovať aj na paleografickú analýzu, tú je však lepšie spojiť s analýzou obsahovej stránky záznamov. V prvom rade treba určiť, aké typy listín a ako ich zapisovali. Len zriedkavo ide o úplné texty, pričom najčastejšie vyne-

¹⁴ Napr. v najstaršom protokole (I) Bratislavskej kapituly sú roky uvedené na hornom okraji strán a v datovaniach len sviatok alebo deň.

¹⁵ Dobrý príklad toho predstavuje veľmi chaotický protokol Nitrianskej kapituly č. I (Kapitulský archív v Nitre), v ktorom je pôvodné poradie fólií natolko pomiešané, že sa v ňom dokážeme orientovať jedine pomocou komparácie záznamov s ich zachovanými čistopismi a inými formami.

¹⁶ Máme príklady na to, že názvy neboli doplnené ani dodatočne, porovnaj napr. jediný protokol Budínskej kapituly. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, č. 106083. Ohľadom neho pozri András KUBINYI – Erik FÜGEDI, *A budai káptalan jegyzőkönyve, Történeti statisztika évkönyv* 5, 1967 – 1968, s. 9 – 59.

¹⁷ Pozri napr. listinu Bratislavskej kapituly z 26. novembra 1507 (APBK II, s. 156, č. 155). Jej protokolárny záznam obsahuje dodatok, ktorý poskytuje ďalšie údaje k danej výpovedi, no tie dotýčnej osoby chceli „in obscuro relinquere“. Práve preto nenachádzame tieto údaje v čistopise listiny.

chávali intituláciu a promulgáciu. Keďže v prípade autentických protokolov vydavateľom je – ak nerátame prípadné vložené odpisy alebo kópie listín iných vydavateľov – vždy to isté hodnoverné miesto a podoba promulgácie závisela od formy vyhotovenia čistopisu (čo vlastne prezrádza koroborácia), zanechaním týchto pasáží sa notári snažili jednak zjednodušiť svoju prácu, jednak akiste aj šetriť písacou látkou. Drvivá väčšina protokolárnych záznamov sa teda začína rovno naráciou a ostatné časti listín – s výnimkou už spomínanej datácie – neskracovali. Avšak niektorí notári uvádzali v skrátenej podobe aj často sa opakujúce formulky (napríklad tzv. *expeditoria cautio*), pričom spravidla napísali len prvé slová a zvyšok nahradili skratkou *etc.* Dokonca sa stretávame aj s takými protokolárnymi záznamami, ktoré sú v skutku len registami príslušných listín, takýto postup však aplikovali zväčša v prípade menej dôležitých listín (napríklad tzv. *procuratoria*).

Ako som už spomenul, autentické protokoly sa spravidla viažu k funkčným obdobiam konkrétnych notárov, čo však neznamená, že by sa v nich nevyskytovali záznamy iných osôb. Mohlo sa stať, že notár bol zaneprázdnený inými záležitosťami a v takých prípadoch ho zastupoval jeden z jeho pomocných pisárov. Keďže hodnoverné miesta viedli pomerne pestrú písomnú agendu, je pravdepodobné, že notári mali viacero takýchto pomocníkov či náhradníkov. Počas edovania autentických protokolov by sme sa teda mali zamerať aj na túto problematiku a ak naozaj nachádzame rôzne písárske ruky, usilujme sa ich identifikovať, prípadne zistiť, prečo zastupovali notára. Avšak treba dodať, že v drvivej väčšine ide o veľmi náročnú úlohu a úspech závisí predovšetkým od toho, aké a koľko prameňov sa zachovalo z funkčného obdobia príslušného notára.

Po týchto krokoch sa môžeme už venovať samotným textom protokolárnych záznamov. Vlastne už počas prvého prelistovania predmetného zväzku si všimneme, ako sú zaznamenané. Niektorí notári evidentne pripravovali podklady pre záznamy a až následne – a práve preto pomerne prehľadne – vpísali texty do protokolov, iní zasa štruktúrovali text priamo v protokole. Ak notár postupoval tým druhým (a našťastie zriedkavejším) spôsobom, jeho záznamy sú takmer vždy korigované, a to mnohokrát až do takej miery, že ich dokážeme prečítať len s ťažkosťami.¹⁸ Samozrejme, v takom prípade máme oveľa náročnejšiu prácu, keďže najprv treba dôkladne vypozerovať spôsob upravovania. Najčastejšími korekciami sú prečiarknutia a doplnenia slov nad riadkom, pričom takéto opravy možno občas nachádzať aj v čistopisoch. Avšak v autentických protokoloch mnohokrát dopĺňovali texty aj na okrajoch strán, dokonca sa neraz stalo aj to, že kvôli veľkému množstvu korekcií museli dodatočne priviazať nejaký kus papiera, aby sa text zmestil. Bolo bežným javom aj to, že notár do doplneného alebo upraveného textu ešte niekoľkokrát zasiahol. Kvôli uvedeným skutočnostiam sú niektoré záznamy natoľko neprehľadné, že nám spôsobuje obrovské problémy určenie konečnej podoby textu dotýčnej listiny.¹⁹ Takéto vedenie záznamov výrazne sťažuje ich využiteľnosť, na druhej strane však tieto pramene spravidla odmenia naše úsilie, vynaložené na ich rozlúštenie, množstvom cenných historických údajov.

¹⁸ Tatko viedol protokolárne záznamy napr. Imrich Pápoci, dlhoročný (1504 – 1547†) notár Bratislavskej kapituly (APBK II, s. 11 – 12). Keďže s edovaním jeho protokolov mám skúsenosti, náročnosť takejto práce viem potvrdiť z prvej ruky.

¹⁹ Azda najlepší príklad takéhoto chaotického protokolárneho záznamu predstavuje listina Bratislavskej kapituly z 31. marca 1505 (APBK II, s. 71, č. 57), počas edovania ktorej som vážne uvažoval nad tým, že kvôli jej neprehľadnosti publikujem len regist namiesto celého textu.

Počas analýzy textov by sme mali vypátrať, či sa zachoval čistopis, odpis (tranzumpt alebo konfirmácia) alebo kópia listiny, o ktorej figuruje záznam v autentickom protokole. Stredoveké písomnosti môžeme vyhľadávať v elektronických databázach, a to predovšetkým Maďarského národného archívu,²⁰ no v prípade novovekých písomností je nevyhnutný archívny výskum, čo predstavuje náročnejšiu úlohu najmä z časového hľadiska. Aj keď nájdeme čistopis listiny, nemali by sme zanedbávať jej protokolárny záznam. Jednak z toho dôvodu, že protokoly – o čom som sa už vyššie zmienil – vďaka prípadným kancelárskym poznámkam a dodatkom môžu poskytovať ďalšie údaje k danému dokumentu, jednak preto, lebo sa notári počas písania čistopisu (čiže kopírovania textu z protokolu) mohli pomýliť a tým pádom občas protokolárny záznam zachoval presnejší text.²¹ Treba dodať aj to, že sa písacia látka čistopisov mnohokrát poškodila a kvôli tomu nepoznáme úplné znenie textu, vtedy však zvyčajne dokážeme odstrániť nedostatky vďaka protokolárnym záznamom.²² Uvedené platí aj v prípade odpisov a kópií, navyše v nich spravidla prispôbovali hlavne tvary priezvisk a miestnych názvov dobovému štýlu písania.

Až po vykonaní spomínaných základných úloh sa oplatí pristúpiť k samotnému edovaniu protokolu. V prvom rade sa musíme rozhodnúť, či záznamy publikujeme úplným znením (*in extenso*) alebo vo forme regestov.²³ Ak si zvolíme tú druhú možnosť, budeme mať jednoznačne ľahšiu prácu, veď ušetríme množstvo času tým, že nemusíme uvažovať nad každým ťažko rozlústiteľným slovom, keďže mnohokrát aj bez nich chápeme kontext danej písomnosti. Napriek tejto a iným výhodám odporúčam publikovať úplné texty, a to predovšetkým z dvoch dôvodov: 1) Regestovanie možno v istom zmysle považovať za interpretáciu dotyčného prameňa a cieľom pramennej edície by malo byť sprístupnenie textov historických dokumentov v ich pôvodnej podobe, pričom ich výklad je úlohou historikov (a, samozrejme, názory bádateľov sa môžu líšiť). 2) Regesty sa v drvivej väčšine publikujú v národných jazykoch, čo zužuje recipientsku vrstvu danej edície. V Uhorsku bola latinčina primárnym úradným jazykom až do polovice 19. storočia (1836/1844), preto notári písali protokolárne záznamy prevažne po latinsky. Znalosť latinčiny patrí medzi povinnú „výbavu“ každého stredovekára a raného novovekára bez ohľadu na to, či ide o slovenského, maďarského, chorvátskeho, rumunského atď. historika. Z tohto dôvodu si poradí s publikovanými latinskými textami bez problémov, to isté však v prípade národných jazykov nemožno konštatovať vo všeobecnosti. Treba dodať, že sa v novoveku (približne od konca 16. storočia) objavujú v autentických protokoloch záznamy aj v maďarčine, nemčine, slovenčine atď. a tie treba tiež publikovať v pôvodnom znení.

²⁰ A Középkori Magyarországi Levéltári Forrásainak Adatbázisa (Collectio Diplomatica Hungarica). Dostupné online: <http://archives.hungaricana.hu/hu/charters>. Spomenúť treba aj databázu Monasterium. Dostupné online: <http://monasterium.net/mom/home>.

²¹ S tým máme dočinenia napr. v prípade listiny Bratislavskej kapituly z 22. apríla 1511 (APBK II, s. 314, č. 329), v ktorej sú vymenované majetky rodu Zomor, pričom v čistopise chýbajú tri. Dôvod toho spočíva v skutočnosti, že počas vyhotovenia listiny notár omylom vynechal jeden riadok v protokolárnom zázname.

²² Pozri napr. APBK II, s. 223 – 224, č. 229 alebo s. 237, č. 245.

²³ Teoreticky by sme mohli uvažovať aj nad treťou možnosťou, čiže nad publikovaním pôvodných textov v skrátenej podobe, veď aj niektorí notári takto písali záznamy. Osobne to nepovažujem za vhodné riešenie, keďže by zväzenie toho, ktoré slová/pasáže by mali byť vynechané, záviselo od subjektívneho zhodnotenia editora. Navyše časom aj v častých formulkách dochádzalo k zmenám a ich vynechaním by sme nevedeli pozorovať tieto modifikácie.

Záznamy by sme mali usporiadať chronologicky (čiže bez ohľadu na ich poradie v protokole) a priradiť k nim poradové čísla. Aj keď publikujeme texty v plnom znení, máme k nim pripojiť krátke registry, v ktorých sa treba usilovať o stručnosť a stačí vymenovať najdôležitejšie informácie. Podrobnosti môžu používatelia edície excerpovať zo samotných textov.²⁴ V diplomatickom aparáte sa žiada uviesť všetky formy zachovania daného prameňa a prípadné pramenné edície (diplomatár alebo registár). Pri protokolárnych záznamoch musí figurovať signatúra protokolu,²⁵ strany/fólie, na ktorých sa záznam nachádza, (ak sú, tak aj) názvy záznamov a kancelárske poznámky, prípadne iné skutočnosti. Pri ostatných formách zachovania uvádzame „klasické“ údaje, čiže pri čistopisoch signatúru, písaciu látku, jej stav (prípadne rozmery) a spôsob spečatenia, pri odpisoch, kópiách a zmienkach vyhotoviteľa, dátum a signatúru.

Po týchto údajoch už nasleduje samotný text listiny. Ak sa zachoval čistopis, odporúčam publikovať dokument na základe neho a uvádzať jeho protokolárny záznam v aparáte na druhom mieste, čiže akoby variant čistopisu. Samozrejme, v drvivej väčšine je k dispozícii len protokolárny záznam a v jeho publikovaní odporúčam postupovať rovnako ako notár v kancelárskej činnosti: na základe predlôh/konceptov vyhotovovať prehľadné texty. Poznámkovanie každej korekcie v záznamoch by spôsobovalo jedine to, že by bol edovaný text takmer rovnako neprehľadný ako samotná predloha. Navyše zbytočne by sa navýšil počet poznámok, dokonca mnohokrát by zaberali viac miesta ako texty dokumentov. Väčšinu úprav možno považovať za zásahy do štylistiky (napríklad upravený slovosled, korigovaná gramatika, vyškrtanie nejakej pasáže a jej opätovné naformulovanie, doplnenia nad riadkom, na okraji alebo na inom mieste atď.), ktoré sú z hľadiska využitia prameňa nepodstatné. Na neskoršie poznámky k záznamom, zväčša napísané vedľa nich na okraji tvorcom elenchu, tiež nemusíme upozorňovať, keďže spravidla ide o uvedenie názvu majetku (respektíve majetkov), ktorého sa príslušný záznam týka.²⁶ Stačí sa obmedziť na poznámkovanie takých úprav, ktoré môžu zvýšiť prínos daného záznamu (napríklad preškrtnané/opravené mená, lokality a rôzne iné údaje), a taktiež na niektoré odlišnosti medzi jednotlivými formami zachovania.²⁷ Na gramatické chyby a nesprávne

²⁴ Do úvahy eventúálne prichádza aj tá možnosť, že by sme registry nahrádzali názvami záznamov, toto riešenie však nemožno považovať za vhodné, keďže jednak nie každý notár zvykol dávať názvy, jednak tie sú vo väčšine prípadov vskutku označeniami typu dokumentu a o ich obsahu neprezrádzajú veľa.

²⁵ Uvádzanie signatúry protokolu pri každom zázname by sme mohli považovať za zbytočné, veď tá by mala byť zrejmá už na základe typu takýchto pramenných edícií (t. j. edujeme konkrétne protokoly) a pri jednotlivých záznamoch by stačilo uviesť len príslušné strany. Napriek tomu ju odporúčam vždy udávať, a to z nasledujúcich dôvodov: 1) Ak si zvolíme stručnú skratku pre signatúru, tá naozaj nezaberie veľa miesta v diplomatickom aparáte. 2) Niektoré zväzky môžu obsahovať viacero pôvodne osobitných protokolov a tie by sme mali v mnohých prípadoch publikovať separátne, i keď ich signatúra je rovnaká (pozri vyššie napr. najstaršie autentické protokoly Bratislavskej kapituly). 3) Neraz sa stávalo, že vypadnuté strany niektorého protokolu mylne zviazali do iného (napr. strany 139 – 175 a 129 – 134 v prvom zväzku piateho protokolu Bratislavskej kapituly pôvodne patrili do šiesteho, pričom sa nachádzali medzi neskoršie očíslovanými stranami 3 – 4) a také by sme mali publikovať v edícii toho protokolu, ktorého boli prv súčasťou. Teda v takých prípadoch je uvádzanie signatúry nevyhnutné.

²⁶ Pravda, občas (napr. v prípade poškodenia strany) vďaka týmto poznámkam vieme určiť, o aký majetok ide, na také identifikácie však treba upozorniť poznámkou.

²⁷ V tomto smere odporúčam obmedziť sa len na súdobé varianty (najmä na protokolárny záznam a jeho čistopis), keďže sa spôsob písania mien a lokalít časom výrazne zmenil, pričom najväčší kontrast jestvuje predovšetkým medzi stredovekom a novovekom. Upozorňovanie na každú odlišnosť medzi originálmi a odpismi by značne navýšilo počet poznámok a to by šlo na úkor prehľadnosti.

formulácie treba zakaždým upozorňovať (respektíve opraviť ich), rovnako aj na omyly vecného (obsahového) charakteru.²⁸

Ako som už spomínal, fólie autentických protokolov v drvivej väčšine nie sú poškodené, pričom prípadné škody predstavujú hlavne rôzne škvrny alebo odreté okraje strán. V pramenných edíciách kvôli poškodenej písacej látke neviditeľné alebo chýbajúce slová spravidla vyznačujeme alebo dopĺňame hranatými zátvorkami. V edovaní protokolov – takisto pre lepšiu prehľadnosť – odporúčam obmedzovať ich používanie na neisté doplnenia, pričom jednoznačné nedostatky (čiže také, ktoré evidentne vyplývajú z kontextu, napríklad ak chýba len niekoľko písmen) vypísať bez nich. Na druhej strane však v prípade čistopisov treba zakaždým označiť nedostatky a dopĺňať ich z protokolárnych záznamov.

V súčasnosti sa častokrát publikujú pramene diplomatického charakteru s normalizovanými textmi, čiže prispôbenými pravopisu klasickej latinčiny. I keď takýto prístup evidentne má svoje výhody, v prípade autentických protokolov neodporúčam jeho používanie a je lepšie zachovať pôvodný pravopis. Časom sa menil štýl písania (určitých pasáží alebo slov) každého notára a kvôli normalizovaniu textu by sme nemohli spozorovať zmeny. Tieto – mnohokrát na prvý pohľad nepodstatné – rozdiely môžu poslúžiť ako pomôcka pri určovaní aspoň približného datovania dokumentov, ktorých písacia látka sa poškodila.

V autentických protokoloch občas nachádzame aj nedokončené a/alebo úplne preškrtnuté záznamy, ba neraz len nadpisy plánovaných. Môžeme mať istotu v tom, že v ich prípade nakoniec nedošlo k vystaveniu listiny, no príčinu toho spravidla nemožno odhaliť. To však neznamená, že by sme nemohli – samozrejme, opatrne – zužitkovať v takýchto textoch zaznamenané údaje. Napríklad okolo 10. augusta 1510 sa Michael Erős (z Jurovej) a jeho syn Šimon určite dostavili pred Bratislavskú kapitolu s cieľom predniesť výpoveď, no od svojho zámeru nakoniec odstúpili. Svedčí o tom skutočnosť, že notár ešte stihol uviesť názov plánovanej výpovede.²⁹ Síce nevieme, o akej záležitosti chceli poreferovať a nakoniec prečo tak neučinili, je však isté, že spomínané osoby v roku 1510 ešte/už žili a nachádzali sa v Bratislave. Kvôli podobným údajom by sme mali publikovať aj takéto záznamy, avšak nie medzi riadnymi, ale v osobitnej prílohe. Rovnako by sme mali postupovať aj v prípade takých záznamov, ktoré vpísali alebo priložili do protokolu evidentne v neskoršom období, keďže tie prv akiste netvorili jeho súčasť.³⁰

Samozrejme, do úvahy prichádzajú aj ďalšie prílohy. V listinách sa zvykli odvolávať alebo spomínať iné skoršie vydané dokumenty (spravidla bez uvedenia ich datovania), ktoré by editori mali identifikovať. Mnohokrát ide o deperditá, čiže o listiny, ktoré sa nezachovali v žiadnej podobe. To však neznamená, že by sme ich nemohli zužitkovať v bádani, keďže zväčša poznáme ich približný obsah. Problém spočíva v tom, že k ich

²⁸ Samozrejme, chybám sa nevyhne žiaden človek a aj notári sa mohli pomýliť. Mnohokrát pravdepodobne neboli na vine oni, ale ľudia, ktorí im porozprávali v listinách obsiahnuté skutočnosti. Treba podčiarknuť, že prácou notárov nebolo overovanie im poreferovaných záležitostí, ale ich verné zaznamenávanie. Pre editora pramennej edície odhalenie takýchto – spravidla určite neúmyselných – chýb predstavuje náročnú úlohu, pretože v drvivej väčšine si ich možno všimnúť až po komparácii s inými prameňmi. Príklady na takéto obsahové chyby pozri napr. APBK II, s. 340, č. 356 alebo s. 353, č. 374.

²⁹ APBK II, s. 458, č. 10 (príloha I).

³⁰ Dokonca neraz nejde ani o dokument daného hodnoverného miesta. Pozri napr. novovekú kópiu listiny kráľa Vladislava II. z 13. novembra 1508. APBK II, s. 459, č. 3 (príloha II).

efektívnemu využitiu potrebujeme vedieť aspoň približné obdobie (vyznačené konkrétnymi rokmi) ich vyhotovenia, pričom určenie toho si vyžaduje dôkladné poznanie v nich uvedených osôb, udalostí, majetkových pomerov a podobných záležitostí. Objasneniu týchto zasa musíme venovať osobitné výskumy, čo z časového hľadiska predstavuje náročnú úlohu, ktorá mnohokrát aj tak neprinesie želaný výsledok. Teda editor musí zvážiť, či sa oplatí predlžovať vydanie protokolu z dôvodu, aby publikoval registry deperdit v osobitnej prílohe daného zväzku.

V prípade protokolu, ktorému chýbajú nejaké strany, možno uvažovať nad ďalšou prílohou, ak si vyhladáme čistopisy a iné formy tých záznamov, ktoré sa mohli nachádzať na stratených stranách. V takom prípade však potrebujeme presne vedieť, aké typy listín sa v danom protokole zaznamenávali. Samozrejme, je opäť na editorovi, či pripojí takú prílohu k danému zväzku. Ak nie, mal by aspoň uviesť zoznam týchto listín v úvodných častiach edície. Podobnú kategóriu tvoria aj tie listiny, ktoré z nejakého dôvodu nenachádzame v neporušenom protokole a poznáme „len“ ich čistopisy.³¹

Kvôli rôznym špecifikám autentických protokolov môžu ich edície obsahovať eventálne aj ďalšie prílohy, ale tie a vyššie spomínané musia byť určite oddelené od riadnych záznamov. Samozrejme, editor môže publikovať uvedené kategórie len v jednej prílohe, ale odporúčam vytvárať podľa potreby viaceré, a to nielen pre lepšiu prehľadnosť, ale hlavne kvôli ich odlišnému charakteru. Je dôležité, aby sme jednotlivé prílohy nejakou (rímskymi číslicami, písmenami atď.) odlišovali. Písomnosti v rámci nich môžeme číslovať klasicky, teda arabskými číslicami, ktoré však musíme používať (v indexoch a pri citovaní) spolu s identifikátorom príslušnej prílohy.

Efektívnu prácu s pramennými edíciami by mali zabezpečovať indexy, ktoré sú z tohto dôvodu takmer rovnako dôležitou súčasťou týchto publikácií ako samotné texty prameňov. Spravidla sa publikuje iba jeden univerzálny index, ale odporúčam vytvárať osobitné menné, miestne a vecné indexy. Tvorba precíznych indexov predstavuje náročnú úlohu. V mennom by sa mali nachádzať všetky osoby z prameňov, pričom každá z nich by mala tvoriť osobitné heslo. Keďže sa uvádzajú rôznymi spôsobmi (udávaním označenia spoločenského postavenia, rodinných vzťahov, prezývky/priezviska, predikátu – pričom ich zápis častokrát variuje – alebo funkcie, ktorú zastávali), odporúčam usporiadanie údajov, inak by boli heslá v mnohých prípadoch veľmi neprehľadné a preto aj samotný index ťažko využiteľný. Najúčelnejšie je obmedziť sa na základné rodinné vzťahy (syn/dcéra-otec, manželka/vdova), na druhej strane však treba uvádzať každý variant prezývky/priezviska a predikátu. Pri tvorbe miestneho indexu sa zakaždým potrápime s identifikovaním niektorých lokalít. Hlavne tých, ktoré zanikli alebo ktoré figurujú v prameňoch ako predikáty osôb. Je priam nemožné vytvoriť dokonalý miestny index, pretože mnohokrát nedisponujeme dostatočnými údajmi pre identifikáciu. Vo vecnom indexe by mali figurovať heslá predmetov, inštitúcií, geografických objektov (lúka, rybník, cesta ap.) bez názvu, funkcionárov a iných relevantných údajov vecného charakteru. Treba dodať, že v niektorých protokoloch – nejde však o bežný jav – nachádzame indexy, ktoré vytvorili spravidla tvorcovia neskorších elenchov. Tie nemusíme publikovať, keďže potrebám moderných bádání viac vyhovujú indexy editorov pramenných edícií.

³¹ Spravidla ide o nepatrný počet takýchto listín, napr. v prípade druhého protokolu Bratislavskej kapituly je ich len sedem (APBK II, s. 14) oproti 489 protokolárnym záznamom.

ZOZNAM PRAMEŇOV A LITERATÚRY

- A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I – II (1289 – 1556)*, ed. Zsigmond Jakó, Budapest 1990, 1075 a 1081 s.
- A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa (Collectio Diplomatica Hungarica). Dostupné online: <http://archives.hungaricana.hu/hu/charters>.
- Autentický protokol Bratislavskej kapituly II (1504 – 1513)*, ed. Balázs Csiba, Bratislava 2021, 541 s.
- Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504 – 1518)*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2011, 89 s.
- Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222 – 1599*, edd. Zsolt Bogdánzski – Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 609 s.
- Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600 – 1613*, ed. Emőke Gálfi, Kolozsvár 2006, 236 s.
- Ferenc ECKHART, *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, Budapest 2012. 352 s.
- András KUBINYI – Erik FÜGEDI, *A budai káptalan jegyzőkönyve*, Történeti statisztika évkönyv 5, 1967 – 1968, s. 9 – 59.
- Monasterium. Dostupné online: <http://monasterium.net/mom/home>.
- Tibor NEUMANN, *Két levéltárjegyzék 1588-ból (Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokban)*, Lymbus 17, 2020, s. 9 – 45.